

Goşa derek...

Category: Jemgyýetçilik tankydy, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 22 января, 2025

Goşa derek... GOŞA DEREK...

Sözbaşyymyň yzyndan köp nokat goýmagymyň sebäbini turuwbaşdan düşündirmekçi: bu ýerde gozgajak gürrüñimiz diňe bir, iki deregiň çäklerinden çykýar. Goşa derek baş obýektimiz bolmasada, biz tebigat we adam barada, olaryň özara baglanyşygt hakynda gürrüň açmakçy bolýarys.

Gyrkylyk yzly guba depelere diňe çäge hökmünde garaýan, saryja bilbiliň owazyna, garaz bir guşuň jürküldiisi hökmünde garaýan, yüz ýaşly cynarlara adaty ağaç hökmünde garaýan adamlar üçin bu makalada tolgundyryjy zat ýok. Tebigatyň öz eli bilen döredip bolmajak sungatyň beýik nusgadydyr. Tebigat gözelliklerden, täsinliklerden doly. Şonuň üçin-de adama ondan doýma ýok. Ynsan dünýä inip, göz açanda durnagöz asmana, gülälekli meýdana garap aňk bolýar. Soňra bu täsin zatlar bilen ömrürboýuna höwrügýär, ol daşyny gurşap alan tebigat bilen badaşýar. Dura-bará adam tebigata akyl ýetirmäge çalyşýar. Gudrata akyl ýetiräýmek bolsa aňsat iş däl.

Goşa derek...

Biri-biri bilen egin deňläp parlap oturan aksowult, syrdam goşa deregi siziň köp ýerlerde gören bolmagyñyz mümkün. Belkem, siz bu görünüşe otlynyň ýa-da maşynyň üstünden sähelce syn edip geçensiňiz, belki, siz şol derekleriň astynda durup, olara ine-gana nazar aýlansyñyz. Mümkün, ýol ugrunda tötänden gabat gelen derekler size onçakly täsir edýänem däldir. Derekler biri-birine çalymdaş bolýar. Emma...

Emma meniň goşa deregim welin, bu görünýän dereklerden üýtgesikdi, enaýydy, kalba ýakyndy...

1941-nji ýylyň baharynda ýerbentli çarwalar Amyderýanyň çep kenaryna göçüp bardylar. Biziň şol mahal «Gyzyl Baýdak» atlandyrylan kolhozymyz öňki Gyzylaýak raýonynyň, Kerkiniň şindiki Lenin adyndaky kolhozynyň territoriýasynda ýurt tutundu.

Jeňñeliň, harabalaryň, düñderilip ýatan daragtlaryň derdinden goňşy goňşyny görüp bilenokdy. Ýabany doňuzlar bir ujy otlanan hyşalygyň içinden gündiziň günortany müñedekleşip derýa boýuna bakan gaçyp giderdiler: owadan sülgünler her ädimden diýen ýaly pasyrdaşyp göge galardylar. Ol mahal entek goşa deregiň gözelligini duýup bilemezokdyk. Ine, ýer açylyp, töwerek tertibe salnyp, gözýetim giňäp başlady. Kolhoz posýologyndan Amyderýa çenli bolan baş-alty kilometr giňişlikde ajaýyp bir görnüş ýaýylyp ýatyrdy, bir görseň çalymtym igdeligiň topbagy, bir ýerde giden erik bagy äpet toraňnylar...

Ýöne welin obanyň gaýra eteginde ekiztaýy ýaly bolup ösen boýdaş, şabram goşe derek adamlara aýratyn täsir edýärdi. Görer göze şeýle yssy bolup görünýän (bu golaý-goltumda başga derek agajy hem ýokdy) goşa derek babatda Lebapda şeýle rowaýat bar eken: yzy kowguly iki aşyk menzil söke-söke Amyderýa ýakynlaşypdyr. Jeýhundan sag-amam yüzüp, sag kenara geçip bilseler, ölüm howpundan halas boljak ekenler. Emma aldajy kowgy bigünä aşyklaryň däli Jeýhunyň tolkunlaryna aralaşmagyna maý bermändir. Gutulyp bilmejeklerine gözü ýeten aşyklar «diri ele düşürme» diýip haka nalyş edenmişler. Olar ölümdeñ däl-de, bir-birekden aýra düşerlerinden gorkýan ekenler. Ine, şu aldym-berdimli pursatda-da bir gudrat bilen iki aşyk ince ýodanyň ýakasynda goşa derege öwrüläýipmiş.

Elbetde, biz her bir rowaýaty hakykat diýip hasap edemzok. Emma il-gün her öňýeten zat hakynda rowaýat döretmeýär. Mukaddes zatlar rowaýatyň döremegine sebäp bolýar.

Ýuwaş-ýuwaşdan goşa deregiň asty aý-aýdyň gijeler ýaş-ýeleňleriň üýşýän ýerine öwrüldi. Biz oglan-gyzlar bolup, naw agajy ýaly syrdam derekleriň iňňän ýokardaky süýt reňk ýapraklarynyň şabyrdysyny diňlärdik, arzuwlara gark bolardyk, pikir alşardyk: oýnardyk, lezzetden ýüreklenip, ahyry öýili-öýümize dargardyk. On iki-on üç ýaşly oglan-gyzlar bolup, obanyň alkemyndaky bu goşa deregiň astyna üýşüp, arzuwlara gümra bolan aýly aşşamlarymyzy ýatlanymda, meniň on iki süňňüm szylap gidýär. Belki, bu – ýaşyň bir çene baryp, indi ol günleriň hiç haçan dolanup gelmejekdigini duýýanlygymyz üçindir. Belki-de, bir obada önüp-ösen şol oglanlyk

ýoldaşlarymyzyň ençemesinoň eýýäm dünýäde ýoklugy hakynda pikir edýändigimiz üçindir. Her näme-de bolsa, bu duýgyny sentimentallykdan gelip çykmaýandygyna meniň gözüm ýetip dur. Tebigatyň bize biparh, duýgusyz ýürek bermändigine münde bir minnetdardyrys!

Täze ýurtda ilkinji ýylyň ir-iýmişi ýetişip-ýetişmänkä uruş turdy. Kiçijik obamyzdan ýüzden-de köpräk adam yzly-yzyna fronta gitdi. Taryhy ykbal meniň ýaşytdaşlarymy öz ýaşlaryndan has ulalmaga mejbur etdi. Kakabaş oglanlykdan görende garamat göterilýän döwre böküp geçmeli bolduk.

Birinji smenada mekdepde okaýardym. Öylän bolsa iki metrlik ölçeg agajymy egnime alyp goşa deregiň üstünden geçýän ince ýoda bilen däneçilik brigadamzyň işleýän ýerlerine giderdim. Bir gezek men derekleriň deňesinde saklandym. Boýumy ölçejek ýaly, iki daragtyň aralagyyna girdim. İne şonda birdenkä ak derege gara galam bilen ýazylan ýazga gözüm düşdi:

«Ýeňiş bilen gaýdyp gelýänçäm hoş gal, goşa deregim!
4/X-1941».

Bu tanyş poçerkdi. Birnäçe gün geçenden soň ýokarky setirleriň awtory, özümden iki ýaş uly, dostum Tegelek Nurmuhamedowdan hat aldym. Dargözenek okuwçy kagyzynyň bir ýüzüne ýazylan salam haty şeýle sözler bilen gutarýardı:

«Gardaş, gaýrasy goşa derekli obamyza dolanyp barmak nesip etsin-dä. Ýağşy dilegde bol! Goşa deregiň gündogar taýdakysynyň ýüzünde meniň galam bilen ýazan hatym bolmaly. Şol bozulyp gidipmi ýa-da heniz barmy?»

Goşa derek uly maşgalada iň eý görülýän ekiz çaga meñzeýärdi, işe gidip barýarkak ýa-da aşsam dolanyp gelýärkäk, hamala salamlaşýan ýaly olary elläp geçerdik.

Bir sapar bir ýaşuly bilen Kerkiden gelýärdik. Otuz kilometr çemesi ýoluň ýarymyndan gowragyny geçip, şorlukdan belent gerşe çykanymyzda, biziň goşa deregimiz örän uzaklardan howalanyp göründi.

– Goşa derek parlap şu taýdan görünýän bolsa, howanyň gaty

dury boldugydyr, ras howa dury bolsa – onda işimiziň şowuna boldugydyr – diýip, ýaşuly pelsepe öwürdi. – Saglyk bolsa biziňkiler ýeňer...

Şonda men goşa deregiň diňe bir obanyň ýeňsesinde paap oturan owadan agaç bolman, eýsem onuň simwolika öwrülendigini duýup galdym. Emma beýik Magtymguly aýtmyşlaýyn «ýeriň ýerden, äriň ärden parhy köpdüğini» entek şu günem boýun almaly bolýarys. Ýyl geldigiçe, biziň obamazyň töwereginde miwesiz agaçlar seýrekläp başlady, toraňňylaryň-a soňuna sogan ekildi; özüniň ter ýasy ýaprakly şatutlary bilen meşhurlyk gazanan Gyzylaýak topragynda alagururak tutlaryň hem köki köwlenip ugraldy. Bir gezek iş üstünde biziň däneçilik brigadamyzdan bir gelin guran mähnet erii agajyndan asylgy köne esgini howatyrlanmak bilen maňa görkezdi.

– Bu näme? – diýip, men geň galdym.

– Ozallar-a men bu esgini göremokdym. Bu asyl «öwlüýä agaç» eken – diýip, gelin allaniçigsi boldy. Soň seredip otursak, obamyzda zatdan gözü doýmaýan ýaşuly bir adam miwelimi, miwesizmi, parhy ýok, garaz, gözü giden ağaçlarynyň şahasyna köne esgi dakyp ýören bolsa nätjek? Oba adamlarynyň gowşak tarapyndan peýdalanylý ýören bu zandyýaman aksakgal özüniň «belgilän» ağaçlaryny il ýatyşansoň, paltalap öýüne daşap ýören eken.

Aradan aýlar, ýyllar geçdi. Meniň söwer dostum Tegelek Beýik Watançylyk urşunyň söweş meýdanlarynda wepat boldy. Oňa owadan goka deregi görmek miýesser bolmady. Yöne... ýone ol sag-aman oba dolanylý geläýenem bolanda, oglanlyk syrymyzyň sakçysy bolan söýgülü derekleri görüp bilmezdi. Günleriň birinde Kerkide gazetiň redaksiýasynda işläp ýörkäm, kimdir bir näkesiň goşa deregimizi paltalandygyny eşidip galdym. Bu baryp ýatan wagşylykdy. Zalymlykdy. Goşa deregiň çapylmagy bilen biziň kiçijik obamazyň goşa buýuz şahyndan jyda düşen jeren kimin görküni gaçyrandygyny göz öňüne getirmek, kalbynda ynsanlyk duýgusy bar adama kyn düşmez.

Boljak iş bolupdyr. Goşa derek indi ýok. Men bolsa henizem aşyklar ýaly bolup, şelpelerini şybyrdadyp oturan şol derekleriň düýbüne palta salmaga dozen adamyň ýüregi hakynda

pikir edýärin. Küren obanyň göz-guwanky bolup duran zady paltalap bilýän adam başga ýezitliklere-de ukyplydyr! Goşa deregiň oduna kimiň çoýunandygyny ýa-da şol derekler bilen tamynyň üstüni ýapandygyny öz wagtynda aýaga galynsa bolardy, şol näkesi it masgarasy etmegem bolardy. Haýp biz käte şeýle ýagdaýlarda juda parhsyzlyk edýärис. «Ýamanlyk ýagşylykdan has aktiw» diýen öñden gelýän filosofik kesitleme bar. «Ýamanlyk edene ýagşylyk derkar» diýen gadymy setir hem bar. Emma beýdip ýagşy görünjek bolmak biziň tebigatymza mahsus häsiýet däldir.

«Iň lezzetli zat ýaşlykda gezen, ösüp-ulalan ýerleriňe soň bir mahal syýahat etmekdir» diýip bir pähimdar aýdypdyr. Men Merkezi Garagumda, Bokurdagyň eteginde doguldym, on üç ýaşa çenli şol ýerde ýaşadym. Düye asaýmaly ojarly çöketleri indi Ýerbendiň giňişliklerinden tapmak kyn. Maral towşanlaryň, guba keýikleriň yzlary Garagumda indi juda seýrek göze ilýär. Kyrkynjy ýyllarda Lebapda gören gözelliklerimiz: uly ýollaryň ýakasynda seleň söwütleriň astynda, serhowzuň başynda gurlançaýhanalar, uzakdan görende uly şäherleriň alleýasyny ýatladýan hataran derekler, peýwende erikleriň, şatutlaryň howalanyp görünýän gara baglygy köpelenok-da, azalmak bilen. Elbetde, çarwalarylň baş borjy dowarçylygt ösdürmekdir, daýhanlaryň esasy wezipesi ekerançylygy ýokary götermekdir. Emma daýhanam, çarwa-da, ilki bilen, tebigatyň ogullarydyr. Daşyny gurşap alan tebigata hyýanat etmäge olaryň haky ýokdur. Pöwrizede ýokary wezipeli bir işgäriň daçasyny bezäp-bejeren, oña serenjam beren işçileriň biri atanlykda bir üzüm nahalyny kerçäpdir. Ony gören daça eýesiniň nähili gazaba münendigini, her ýerdenem bolsa hut şol sortly üzüm nahalyny tapyp getirmäge işçini mejbur edendigini maňa gürrüň berdiler. Talapkärçilik işgäriň oňat sypaty hasaplanýar. Şol ýolbaşçy işgär diňe öz daçasynda zaýalanan bir düýp nahaly däl-de, raýonlara aýlanan ýerlerinde-de harlanan agaçlary, baglary, howuzlary görüp, ganyny gyzdyryp bilýän bolsa, biz ondan minnetdar bolardyk.

Baryp 1930-njy ýyllarda rus ýazyjylarynyň brigadasы bilen Türkmenistana syýahat eden belli ýazyjy N.S.Tihonow Garrygala,

Etrek jülgelerinde ýabany baglaryň, şol sanda hoz agajynyň kändigini bir ocerkinde belläp, eger-de şu ýabany hozlara eýeçilikli seredip, onuň hasykyny isripsiz ýygnap bolsa, onda biziň ýurdumyzyň Gresiýadan hoz satyn almak hajaty hem bolup durmazdy diýen netijä gelýär. Tebigatyň mugt peşges beren şeýle baýlygyny jemgyýetiň peýdasyna, döwletiň bähbidine doly tabyn edip bilýändigimiz heniz juda ikuçlydyr.

Daşhowuzdan gidip, Tagta raýonynyň merkezine ýetäýmankäň Kalinin adyndaky kolhozyň territoriýasynda, ýoluň sag tarapynda hellewläp oturan gür baglyk bar. Ýalazy toprakda ylas bilen şeýle uly bagy ýetişdiren adam – Gazak aga bilen (ol pakyr dünýäden ötdi) duşuşmak bir wagtlar maňa miýesser bolupdy. Biz «öz kärine ussat adam», «janypkeş adam» we ş.m. diýýaris. Gazak aga ösdürüp kemala getiren her düýp agajyny özünüň bir perzendine deñärdi. Ol goja ömrüni bagçylyga bagışlan adamdy. Bu – janypkeşlikdenem, ussatlykdanam ýokarrakdaky bir zat bolýar. Juda garran Gazak aganyň öyi-öwzary-da, işleyän, dem-dync alýan ýeri-de şol bagyň içindedi. Ýanyna baran kişi öz eli bilen ýygyp, dürli naz-nygmat hödürleýärdi. Ahyrsoň hem şol adam bagyň içinde bir düýp agajyň düýbüni bejerip durka aradan çykypdyr diýdiler. Ony tanaýan adamlar indi şol bagçylygyň deñesinden geçenlerinde «Gazak aga pahyryň bagy» diýip geçýärler. Bir adam, gör, özünden soň il-güne nämeler galdyryp biljek eken.

Bagyň dünýäniň diňe keşbini däl-de, eýsem klimatyny özgertäge-de ukyplydygyny hemmämiz bilýäris. Aşgabadyň öñündäki ýapgyt baýyrlygyň haçan-da bolsa tokaý zolagyna öwrüljekdigine men ynanýaryn. Şäheriň ýeňsesinde kanalyň geçýän zonasında biri-birine sepleşen gara baglaryň keseligine ençeme kiometrlere uzap gitjekdigine-de sek-şübhe ýok. Şu gün biz bir düýp gowaçany ösdürmäge nähili üns berýän bolsak, ertir bir düýp daragty ýetişdirmäge-de şonçarak alada edip başlajakdygynyza ynanýaryn.

Emma elimizi gowşuryp, ertire garaşyp dursak, köp zatlary ýitirmegimiz mümkün. Bag – gözellikdir. Gözelligi bolsa doñýürek kişilerden, gödek ellerden, ýaman gözlerden mäkäm goramagymyz gerek.

Berdinazar HUDAÝNAZAROW. Jemgyýetçilik tankydy